

Oegstgeest in de roerige Patriottentijd

DOOR SYLVIA BRAAT EN MARIJKE WESSELING-TEPPEMA

In 2012 publiceerde Edward Sodderland, historicus, een artikel in het Leids jaarboekje over de patriotse revolutie in Leiderdorp. In 2015 volgde een tweede artikel: *De Bataafse revolutiejaren 1795-1799 in Leiderdorp*. Sodderland vroeg zich vervolgens af wat er op dit gebied in de diverse dorpen in Rijnland in die periode was voorgevallen. Diverse lokale historische verenigingen hebben sindsdien artikelen gepubliceerd over het wel en wee in de patriottentijd in hun dorp. Dit is de bijdrage over Oegstgeest, een plattelandsgemeente met zo'n 800 inwoners, waarin wij tegelijk gemeend hebben een overzicht te moeten geven van de politieke verhoudingen die destijds in ons land, de Republiek der Zeven Provinciën, heersten. Ook hier namelijk laaiden op het einde van de 18e eeuw de emoties in de Patriottentijd hoog op, zoals in herberg De Roode Leeuw, rond De Hooge Morsch en in het Regthuis.

WEG MET DE TIRAN

Wij Nederlanders staan te boek als een opstandig volkje. In zekere zin is dat ook wel terecht. Per slot van

rekening zegden we in 1581 tijdens de Tachtigjarige oorlog het vertrouwen op in onze soeverein, de Spaanse koning Philips II, in het 'Plakkaat van Verlatinghe': 'De vorst is er voor het volk en als de vorst zijn plichten niet nakomt en als een tiran optreedt, heeft het volk het recht om hem niet langer als vorst te erkennen.' Zo waren we ineens een republiek geworden, de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. We stonden er nu alleen voor en wellicht heeft dat ons er toe gebracht om de stadhouder (de plaatsvervanger van de vorst) aan te houden. Al was het maar om een leider te hebben in oorlogssituaties.

VERLICHTINGSIDEEËN

Al in de 17e eeuw verkondigde de filosoof Spinoza (1632-1677) radicale ideeën over vrijheid, gelijkheid en democratie. Hij inspireerde hiermee de latere Verlichting. In de Republiek, waar meer persvrijheid heerste dan elders in Europa, konden deze ideeën vrij worden gedrukt en verspreid en thuis of in leesgezelschappen worden besproken.

Patriotse keeshond en Oranjeklanten op de weegschaal, 1787. Anonieme spotprent. Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-77.554.

In veel steden ontstonden in de 18e eeuw genootschappen ter bevordering van de Kunsten en Wetenschappen, met jaarlijkse prijsvragen. De eerste, van het Teyler's Genootschap in Haarlem (1784), luidde: 'Welke bewijzen leveren natuur en reden voor het bestaan van God?' Winnaar was de Oegstgeester pastoor Petrus Schouten, een katholieke dissenter. Veel katholieken, remonstranten en doopsgezinden, die twee eeuwen waren vervolgd door de calvinisten, stonden open voor deze nieuwe denkbeelden. Daarnaast vond de Amerikaanse Vrijheidsoorlog (1775-1783), waarin kolonisten zich van de Britse koning George III wilden losmaken, brede sympathie bij de ontwikkelde burgerij in de Republiek.

DE SITUATIE IN DE REPUBLIEK

Regenten en vroedschappen profiteerden van privileges en hieven belastingen zonder verantwoording. De

De Patriotten werden door de Prinsgezinden 'Kezen' genoemd, een naam die zij zelf meteen als geuzennaam omarmden

burgerij eiste nu meer invloed en een verbod op ambtenverkoop, maar er was geen plan of leider, tot de Overijsselse landjonker Joan Derk van der Capellen tot den Pol (1741-1784) zich aandeed. Hij overspoelde het land met anonieme radicale pamfletten.

De meeste regenten steunden de stadhouder, al pleitten sommige voor voorzichtige hervorming. De stadhouder was geen slechte vorst, maar zijn besluiteloosheid in de buitenlandse politiek wekte weerstand. Zijn grootste aanhang lag bij de hervormde plattelandsbevolking en de kleine burgerij; samen met de regenten vormden zij de Prinsgezinden.

Twee Keeshondjes. Anonieme spotprent tegen de Patriotten (Rijksmuseum, RP-P-OB-81.296).

Ondertussen dreigden oorlogen met Frankrijk, Oostenrijk en vooral Engeland, dat met zijn sterke vloot de Republiek zwaar kon treffen. Engeland verklaarde de Republiek de oorlog (1780-1784). Door de terughoudendheid van de stadhouder om te investeren in de vloot, keerden de Staten van Holland en West-Friesland zich tegen hem. De spanningen liepen zo hoog op dat een uitbarsting onvermijdelijk werd.

JOAN DERK VAN DER CAPELLEN

Joan Derk van der Capellen liet in 1781 een anoniem pamflet in eenvoudige taal verspreiden: *Aan het Volk van Nederland*. Het was een fel protest tegen Willem V, die met name bekritiseerd werd vanwege de verwaarlozing van de vloot. Van het pamflet verschenen daarna nog vier edities, die gretig werden gelezen in koffiehuisen en sociëteiten. Van der Capellen eiste een Raad naast de stadhouder en riep het volk op zich te wapenen en de

vrijheid van drukpers te beschermen. Het programma van de Patriotten kreeg een bijna nationaal karakter.

EXERCITIEGENOOTSCHAPPEN EN EEN WARE PROPAGANDASTRIJD

Dit 'Wapent U allen!' leidde tot de oprichting in veel plaatsen van 'vrijkorpsen', geformeerd met als doel de macht over te nemen. Ze streefden naar democratisch gekozen besturen in zowel dorpen als steden.

Veel leden van de oude schutterijen schaften kleurige blauwe jassen en mooie witte broeken aan en deden aandoenlijke pogingen om te exerceren, iets wat soms als potsierlijk werd ervaren. Hoewel niets bekend is over exercerende Oegstgeester Patriotten, is het goed mogelijk dat sommigen zich bij een exercitiegenootschap in Leiden of een naburig dorp aansloten. Wel is er een brief van 28 december 1784 van de Gecommitteerde Raden aan de 'Dorpen' met het verzoek of er personen waren die eventueel de 'Opgezeetenen' onderricht in het exerceren zouden kunnen geven. Er bleek echter geen drilmeester in de Heerlijkheid Oegstgeest en Poelgeest te vinden.

Niet alleen met de wapenen, ook via spotprenten, versjes en liedjes bespotten beide partijen elkaar over en weer op grove manier. De Patriotten werden door de Prinsgezinden 'Kezen' genoemd, een naam die zij zelf meteen als geuzennaam omarmden; zo werd de keeshond het symbool van de Patriotten.

GEEN FEESTMAAL IN DE ROODE LEEUW

Dat het er in de Patriottentijd ook in Oegstgeest ruig aan toe kon gaan tussen Patriotten en Orangisten, blijkt wel

Locatie van de voormalige Herberg de Roode Leeuw, Dorpsstraat 78, hoek Zoutkeetlaan, anno nu (foto Ellen van Weel).

uit het volgende verhaal dat zich afspeelde in herberg De Roode Leeuw, destijds gevestigd op de hoek van de Dorpsstraat en de huidige Zoutkeetlaan. Het was een herberg met een grote tuin en kolfbaan.

De hoofdpersoon was de Leidse rechtenstudent en dichter Jan Willem Kumpel (1757-1826). Hij was een groot bewonderaar van de dichter Willem Bilderdijk, die net als hij een fervent aanhanger van stadhouder Willem V was. Door zijn vriendschap met Bilderdijk hoopte Kumpel uiteindelijk een baantje aan het hof van stadhouder Willem V te bemachtigen.

Op 8 februari 1783 besloten Kumpel en zijn vriend Paulus Ross naar Oegstgeest te wandelen, naar de herberg De Roode Leeuw van de weduwe Konijnenburg in de Dorpsstraat. Waarom Kumpel en Ross helemaal vanuit Leiden naar de Roode Leeuw wandelden, was misschien omdat ze als Oranje-aanhangers daar eerder met open armen zouden worden ontvangen, dan in het merendeels Patriots-gezinde Leiden. Kumpel was die dag een en al vuur voor de prinsgezinde zaak en rekende op medestanders uit Rijnsburg, Oegstgeest en Noordwijk. Maar Arie Konijnenburg, de zoon van de weduwe en zelf ook een 'princenman', was minder optimistisch. Hij vertelde Kumpel dat niet lang tevoren Patriotten een bokaal met daarop een afbeelding van de prins van het buffet in de herberg aan stukken hadden gegooid. Kumpel ontstak in woede toen hij dit hoorde en vertelde het aan Willem Bilderdijk. Deze stelde voor om op 8 maart 1783 ter gelegenheid van de verjaardag van de stadhouder een feestmaal voor vrienden in De Roode Leeuw te organiseren en een nieuwe bokaal te brengen. Maar omdat de Staten van Holland en West-Friesland inmiddels alle vertoon van 'oranje gezindheid' bij de viering van de prinselijke verjaardag verboden hadden, kon ook het feestmaal in De Roode Leeuw niet doorgaan. Toch besloten Kumpel en zijn vriend Ross die dag naar de herberg te gaan, waar inmiddels een aantal nieuwsgierige boeren uit de omgeving aanwezig was. Kumpel

gaf een rondje waarna hij half toegejuicht en half uitgejouwd werd. In een later verschenen liedje werd hij zelfs bespot:

De Ridder tracteerde by Moeder Kryn. Ha! Ha!
 Hij schonk in het rond de Koele Wyn. Ha! Ha!
 De Prins is'er jaerig! riep hy – Drink mee;
 Maer geen van de Boertjes riepen: Hoezee.
 Ha! Ha! Ha! Ha! Ha! Ha! ...

(De Ridder verwijst naar Kumpel die zich graag voordeed alsof hij van adel was; Moeder Krijn is de weduwe Konijnenburg)

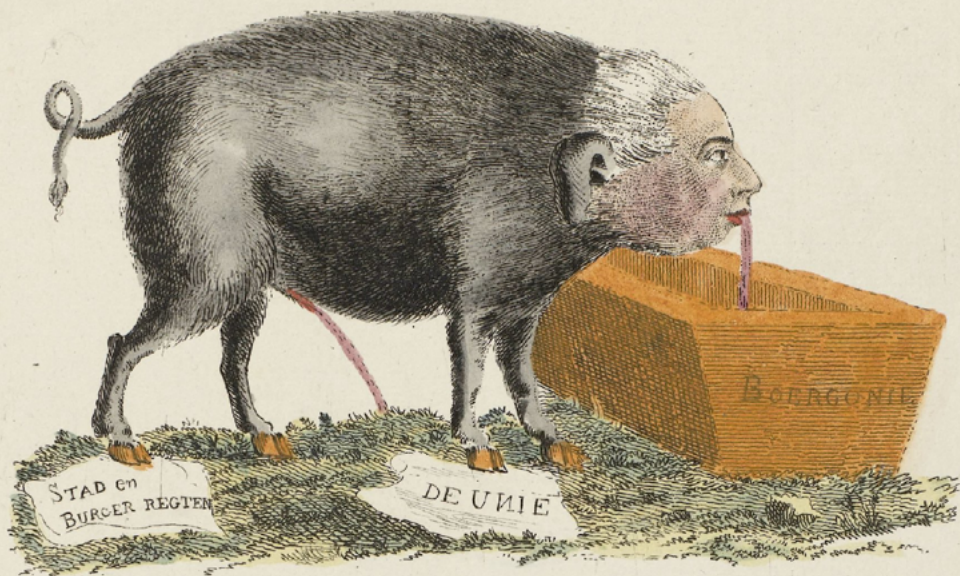
MEER ONRUST IN OEGSTGEEST

Inmiddels dreigde een nieuw gevaar van buiten: in 1784 eiste keizer Josef II (de soeverein van de Zuidelijke Nederlanden) vrije vaart op de sinds 1585 gesloten Schelde. Dat werd door de Staten Generaal geweigerd vanwege de mogelijke concurrentie van Antwerpen. Een oorlog dreigde. De Staten van Holland namen in 1784 het heft in handen en besloten het platteland te bewapenen om het leger te versterken en riepen, met voorbijgaan aan de prinselijke bevoegdheden, mannen op voor de wapening, 'met uitzondering van Predikanten, Schoolmeesters, Roomse Priesters, Dienaars van de Justitie, Water-Molenaars, Tuynlieden en Knechts der Huyslieden', beroepsgroepen die niet gemist konden worden. Alle overige mannen van het platteland tussen 18 en 60 jaar moesten zich melden voor een loting waarbij elke derde man moest opkomen.

Ook de Schout en het Gerecht van Oegstgeest ontvingen het verzoek om zo'n lijst van weerbare mannen die in de wapenoefening getraind kunnen worden aan te leveren. Het resultaat was een lijst met namen van 243 weerbare mannen, van wie 87 vermogend en 156 onvermogend. De vermogenden moesten zelf hun uniform en wapenuitrusting aanschaffen, voor de onvermogenden werd door de overheid gezorgd. Dit verzoek was tegen het zere been van het Oranjegezinde platteland.

Het Rechthuis anno nu (foto Ellen van Weel).

HET GELDERSCHE ZWYN.

Wacrom of toch een Jood geen Zwijnevleesch wil eten? —
 Zou 't zijn, om dat voorheen een booze en helsché Geest,
 Die een' ellendeling hadt, jaeren lang, bezeeten,
 Wierdt uitgedreven in 't Geslacht van 't morfig Beest? —
 Mischien. — Maar is die Geest in ieder Zwijn gedreeven? —
 Neen! — Wat men daar van zeg, voor mij, 'k geloof het niet;
 Hij voer slechts in een soort, waar van 'er weinig leeven,
 Daar Hij 'er een van is, dien gij hier slobb'ren ziet.
 Die soort weet met de snuit schier alles te ondermijnen:
Zij schopt, vertrapt, vergruist, bepist, waer ze overgaat.
 'k Stel vast, de Duivel voer slechts in die soort van Zwijnen. —
 't Zij men die straffe, of mild met Spoeling overlaed,
 Vergeefsch is 't, nimmer is van 't Ondier iets te hoopen:
 Men koopt het jong, wanneer 'er niets aan is te zien,
 Doch wen 't zyn' aert ontdekt, dan wil men 't graag Verkoopen,
 Maer dan is 't oud en boos; wie zal 'er geld voor biên? —
 Geen mensch. — Wie koopt een Zwijn, waer voor de *Baes* moet vliên? —
 Elk laet den *Boer* met zulk eên razend *Varken* loopen.

Patriotse spotprent uit 1786 tegen Willem V, het 'Gelderse Zwijn', drinkend uit een trog met Bourgogne. Hij spuugt, vertrapt de stads- en burgerrechten en pist op de Unie (Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-1937-1542).

DE LOTING IN OEGSTGEEST EN POELGEEST LOOPT VOLKOMEN UIT DE HAND

Het was de overheid ter ore gekomen dat de lotingen niet naar wens verlopen waren. Men vroeg aan de Schout en het Gerecht van Oegstgeest en Poelgeest over het

De Staten van Gelderland riepen amnestie af – wellicht ook omdat het tijd was om aardappels te rooien

rumoer dat er op 25 januari 1785 had plaatsgevonden. Het antwoord luidde: 'We hebben bij de uitvoering van die last zodanige zwaarigheden ontmoet, die het ondoenlijk gemaakt hebben en daarom doen wij U het volgende rapport van 28 januari toekomen.' De regeling van de loting was als volgt: Samenkomst bij het Regthuis. Drie man zouden tegelijk binnenkomen. Van het eerste drietal weigerden twee aan de loting deel te nemen. Bij het vierde drietal was er één afwezig omdat hij beslist niet wilde loten. Dat gaf de doorslag: 'zijn tegenstand sloeg terstond over op de menigte onder de roep 'Allemaal tegelijk of anders niemand'. Daarna was er zoveel lawaai en gedrang in de Rechtkamer waarna wij zachtmoedig de lieden verzochten naar huis te gaan. Dat deden ze, naar huis of naar de herberg, waar het ook nog luidruchtig aan toeging.' Zo zwichtte de overheid voor de opstandigheid van de bevolking.

HET PLATTELAND IN OPSTAND

Gewapend met allerlei boerenwerktuigen gingen de plattelanders vervolgens te keer. Ook de steden waren niet gevrijwaard van dit geweld. Zoveel onrust konden de Staten niet aan en ze verboden alle 'oproerige gesprekken, bewegingen en samenrottingen en ook het dragen van enige teken van het partijschap, zoals bijvoorbeeld de Oranje kokardes'. In het Crimineel dingboek van maart 1786 lezen we onder het kopje 'Waarschouwinge' over incidenten aan de Hooge Morsch waar 'op zon- en feestdagen verscheidene onrustige menschen zich niet ontzien om binnen deze Hooge Heerlijkheden bijzonderlijk op de Hooge Morsch getier en geschreeuw aan te regten, tekenen van of leuzen van partijschap of oproer te dragen.'

En dus verscheen er op 1 Maart 1786 in de *Leydse Courant* opnieuw een 'Publicatie' van de Staten van Holland en West-Friesland met een opsomming van wat er allemaal verboden was: geen oranje, vlaggen, linten, kokardes enz. van schepen, torens of huizen, geen leuzen. Kortom, alles wat met Oranje of de kleur oranje te maken had was verboden. Zeer hoge straffen bij overtreding zouden volgen, waaronder de mogelijkheid van doodstraf.

WILLEM V

Pas in november 1786, toen de stadhouder naar Nijmegen was gevlucht, greep hij in: hij stuurde troepen

naar de opstandige steden in Gelderland. Die gedroegen zich zo gewelddadig dat de Patriotten capituleerden. De Staten van Gelderland riepen amnestie af – wellicht ook omdat het tijd was om aardappels te rooien. De chaos was compleet en Willem V kreeg het dringende advies

terug te keren naar Den Haag, maar dat weigerde hij. Zijn kordate Pruisische vrouw Wilhelmina durfde dit wel en vertrok daarop in het geheim om te 'bemiddelen'.

Op 28 juni 1787 werd zij bij Goejanvervellesluis tegengehouden door de Patriotten. Dit affront nam haar broer, de koning van Pruisen, hoog op. Zijn troepen

Prinsgezinde spotprent uit 1785 van een Patriotse 'professoraale krygsmán', half predikant met bijbel, half lid van Patriots vrijkorps met een geweer (Rijksmuseum Amsterdam, RP-P-OB-85.491).

marcheerden zonder weerstand op naar Den Haag, waarop de Patriotten hun mooie pakjes opborgen en de stadhouder triomfantelijk kon terugkeren. Dat was het dan: een roemloos einde van een heldhaftige poging tot democratische vernieuwing. Velen vluchtten naar Frankrijk, om pas in de strenge winter van 1795 met Franse troepen over de bevroren rivieren terug te keren.

DE FRANSE TIJD

De Franse tijd brengt eindelijk een eerste aanzet tot democratie, toen in 1796 door de Nationale Vergadering 'De Rechten van de Mens', de scheiding van Kerk en Staat en het kiesrecht werden vastgesteld. Met de komst van de Fransen was ook in Oegstgeest 'de nieuwe tijd' aangebroken. Dit blijkt uit een bericht aan de burgers van Oegstgeest van 3 april 1795. De aanhef luidde:

Vrijheid, gelijkheid en broederschap

De provisionele Representante van 't volk van Oegstgeest en Poelgeest doen den burger bij deeze oproepen tegen Woensdag de 8 April 1795 des 's morgens half tien uren in 't Regthuys deezer heerlijkheid omme Hare Stemme te geven tot het verkiezen van een Balleuw, zeven Schepene en zeven Welgebore Manne.

Na de verkiezing moest van een aantal personen worden nagegaan of zij wel 'zuiver' waren en geen 'aanklevers' van het Huis van Oranje en de zogenaamde Oude Constitutie, terwijl zij evenmin vóór de omwenteling een bestuursfunctie bekleed mochten hebben. En zo geschiedde.

We kunnen wel stellen dat de Patriottenbeweging ondanks de korte periode van verzet (1785-1787) veel heeft bijgedragen aan grote maatschappelijke veranderingen in Nederland, die later aanvankelijk weer werden teruggedraaid, maar uiteindelijk in de 19e eeuw stapsgewijs gerealiseerd zouden worden. ●

BRONNEN

- W.G.C. Bijvanck, 'J.W. Kumpel en Bilderdijk', *De Gids* 62, (1898), pp. 314-356.
- B.C. van Krieken, 'Oegstgeest in de Franse tijd': *Het dorp 'Oegstgeest'. Een verzameling artikelen* (z.pl. en jr.), pp. 25, 27, 29.
- *Leydse Courant*, 1 maart 1786.
- J. de Rek, *Prinsen, patriciërs, patriotten* (Baarn 1979).
- Erfgoed Leiden en Omstreken, Archief Oegstgeest, inv.nr. 65, Criminele dingboeken 1577-1811; Archief van het Ambachts- en Dorpsbestuur 1395-1813.